

Змістові і структурні особливості уроку – комунікації

У статті розглядаються можливості використання уроку - комунікації у і формуванні комунікативної україномовної компетенції школярів, структурні і змістові особливості цієї форми уроків, основні прийоми і види завдань, які використовуються для формування комунікативних умінь. На основі аналізу літератури автор пропонує своє розуміння сутності цього різновиду комунікативно зорієнтованих уроків.

Ключові слова: комунікативна україномовна компетенція, типи і різновиди уроків, аспекtnі уроки, уроки розвитку мовлення, урок – комунікація, мотивація, аналіз тексту, текстоінтерпретація, текстотворення.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Комунікативна україномовна компетенція як мета і результат мовної освіти в Україні цілком відповідає провідним концепціям навчання, нормативним документам, світовим і європейським тенденціям розвитку освітнього простору. Основний акцент зміщується на особистість, вивчення мови стає особистою потребою, яка виявляється в соціальній взаємодії, спілкуванні. Успішність спілкування, соціалізація особи, її кар'єрне зростання залежать не тільки від бажання вступити в контакт, але й від уміння реалізувати свій мовний намір, який залежить від ступеня володіння одиницями мови й уміння вживати їх у конкретних ситуаціях спілкування, вибирати відповідні комунікативні стратегії і тактики. Ці умови володіння мовою складають сутність комунікативної компетенції, яка була висунута часом до складу основних категорій дидактики, комунікативної лінгвістики і лінгводидактики. Основна мета навчання української (рідної) мови в школах України полягає у формуванні особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами у різних формах, сферах і жанрах мовлення, тобто у забезпеченні належного рівня комунікативної компетенції учнів [14,с.3] . Реалізація поставленої перед словесниками мети потребує перегляду засобів, організаційних форм навчання. Традиційні уроки розвитку мовлення не вирішують проблеми формування мовної особистості з високим рівнем комунікативної компетенції, оскільки орієнтовані на види робіт (перекази, твори), а не на види мовленнєвої діяльності..

Отже, проблема полягає у невідповідності традиційних існуючих засобів і форм навчання української мови запитам суспільства. **Актуальність** досліджуваної проблеми зумовлюється соціальним замовленням суспільства на формування мовної особистості школярів, їхньої комунікативної компетенції і нерозробленістю методичного забезпечення цього процесу у вітчизняній лінгводидактиці.

Аналіз публікацій з проблеми дослідження... Розв'язання зазначеної проблеми потребує ґрунтового аналізу лінгводидактичної літератури за такими напрямками: з'ясування особливостей комунікативної рідномовної компетенції як ключової і предметної, виявленні співвідношення мети уроку і форм її реалізації,

визначенні змістових і структурних особливостей уроку- комунікації, виявлення її ролі у формуванні комунікативних умінь тощо. тощо.

Українські педагоги і лінгводидакти серед ключових називають комунікативну компетенцію, яка передбачає знання мов, способів взаємодії з навколишніми і віддаленими подіями і людьми; навички роботи в групі, колективі, володіння різними соціальними ролями [8].

Вивченням феномену комунікативної компетенції як ключової і предметної на різних вікових етапах її формування займаються провідні вітчизняні вчені : А.Богущ, Н.Болотнова, Н.Веніг, І.Волкова, М.Гез, Н.Голуб, І.Гудзик, С.Карпенко, В.Коростильов, Л.Лазаренко, Л.Мацько, О.Пометун, І.Родигіна, Т.Симоненко, О.Хорошковська, Г.Шелехова та інші. Вони розуміють її як складне інтегративне явище – лінгвістично, психологічно і методично організовану систему, в якій досягається єдність «мова – мовлення» як засобу (мова) і способу (мовлення) [9;10]. Саме поняття «комунікативна компетенція» містить навички й уміння адекватного використання мови в конкретній ситуації спілкування і потребує спеціально організованих форм навчання [5].

Проблема уроку як провідної форми організації навчання мови у вітчизняній лінгводидактиці на сучасному етапі реформування освіти розглядалась у працях О.Біляєва [3], Т.Донченко [5], Л.Мацько [8] , М.Пентиліук [9] , О.Пометун [12;13] , І. Хом'яка [15] та інших. Наукові розвідки цих вчених присвячені типології, змісту, структурі і відповідним прийомам навчання української мови. Традиційний урок, на їхню думку, відіграє інтегруючу роль, оскільки відображає та поєднує такі компоненти, як мета, зміст, методи, засоби навчання, взаємодію вчителя та учнів [3,с.4]. Однак, сучасним вважають урок, який за своїми цілями, змістом, структурою, методами проведення відповідає найновішим вимогам теорії і практики навчання в школі і є високоефективним [13, с.23].

Комунікативна спрямованість шкільного курсу української мови вимагає модифікації або удосконалення форм організації навчальної діяльності. Посилюється увага до технологій навчання, які гармонійно поєднують парну, групову, кооперативну , індивідуальну форми, сприяють вільному спілкуванню в межах уроку [7;8;12].

Аналіз фахових видань з проблеми дослідження за останні 5 років засвідчив, що вчителі-словесники України послуговуються терміном «уроки вільного спілкування», які ,на нашу думку, можуть розглядатися як український відповідник (синонім) до уроків-комунікації. Автори (Г.Бойко, Л.Зимоняд та інші) пропонують свої принципи та елементи авторських технологій побудови уроків вільного спілкування [4, с.28; 6, с.32]. Однак, на їхній погляд, уроки зазначеного типу – це уроки літератури, які будуються як діалог «учитель – учні, « враховуючи специфіку спілкування «письменник – персонажі». Організація вільного спілкування на уроках української мови ще не стала предметом спеціальних досліджень.

Таким чином, аналіз лінгводидактичної літератури засвідчує необхідність пошуків форм проведення уроку мови, які б відповідали соціальним запитам суспільства і сприяли б організації повноцінної комунікації на уроках рідної

мови, формували б комунікативно-мовленнєві вміння, розвивали мовну особистість школяра.

Мета нашої наукової розвідки полягає у розгляді можливостей використання уроку-комунікації у формуванні комунікативної україномовної компетенції школярів, виявленні змістових і структурних особливостей цього різновиду уроків, відмінностей від інших, близьких донього форм проведення уроків української мови.

Виклад основного матеріалу. В основі комунікативного процесу в системі традиційного навчання лежить монолог вчителя. Науковці ж вважають, що монолог означає тільки одну свідомість, один суб'єкт (вчитель) [10,с.11]. Формування мовної особистості учня передбачає засвоєння усіх компонентів комунікативної діяльності і усвідомлення своєї позиції у комунікації. Тому на початку ХХІ ст. вченими-лінгводидактами було запропоновано новий, на їхній погляд, тип уроку – «урок-комунікація» [1], який дозволяє вчителям підтримувати мотивацію учнів до вивчення мовних засобів, сприяє більш успішному засвоєнню навчального матеріалу. Слід зазначити, що пропонуваній тип уроку не замінює звичні традиційні типи уроку, а лише доповнює їх систему [1,с.178]. Започаткований російськими вченими (О.Антонова) урок-комунікація має на меті створення мовленнєвої ситуації, яка не штучним, а природним чином породжує думку і потребує її реалізації у мовленні. Він визначається наступними характеристиками:

- організацією комунікації (вільної бесіди з метою розуміння) учнів з приводу змісту аналізованого тексту;
- усвідомленням кожного учасника комунікації власної комунікативної позиції – автора, адресата, критика або організатора комунікації;
- організацією рефлексії усіх учасників комунікації з приводу авторських засобів створення змісту та способів досягнення мети уроку [2, с. 74].

Розглянемо детальніше організацію навчальної діяльності на уроці – комунікації . Це, на погляд автора, не звичайний урок у звичному розумінні з традиційними компонентами і оцінюванням, однак це і не вільний диспут, який часто відволікає учнів від мети дослідження, це навчальна спеціально організована ситуація, у якій всі учасники (вчитель і учні):

- починають із постановки мети і пам'ятають про неї до кінця бесіди, дотримуються певних правил обговорення;
- слідкують за оформленням своїх висловлювань;
- завершують роботу порівнянням отриманого результату з поставленою на початку уроку метою [1, с. 183].

На таких уроках важливо регулювання співвідношення колективної, парної та самостійної індивідуальної форм роботи. Колективне декодування тексту дає широку панораму значень прослуханого чи прочитаного тексту : з одного боку, зразу виявляються дефектні уявлення, з іншого , - учень звикає до думки, що прочитане чи почуте не завжди відповідає тому розумінню, яке притаманне саме йому. У ході дискусії (обговоренні проблеми) школярі здобувають навичку співвідносити власні – правильні чи хибні – уявлення з мовною нормою. Саме текст з унормованою літературною мовою стає критерієм оцінки правильного,

грамотного осмислення прочитаного. Отже, у центрі уроку як один із основних засобів знаходиться текст, що, на нашу думку, значно наближує цей різновид проведення уроку до уроків української словесності, які на Україні мають давні традиції (з часів заснування Києво-Могилянської академії) і широку практику використання. На погляд вітчизняних вчених, уроки словесності забезпечують різнобічний розвиток школярів, формують естетичне ставлення до навколишнього світу, сприяють вихованню уваги до слова, збагаченню словникового запасу, усвідомленню важливості мовленнєвої індивідуальності [8; 15, с. 24].

Структура і зміст уроку – комунікації подібні до уроку – дослідження. Автори наголошують на тому, що урок – комунікація – це нетрадиційний урок мови, на якому відбувається пояснення або закріплення лінгвістичного матеріалу : він, крім сильного емоційного враження від змісту тексту, має на меті показати роль лінгвістичного поняття у тексті і тим самим розвивати мовне чуття та операційний апарат мислення. Тому висновки, які роблять учні у процесі аналізу і обговорень завдань та уривків тексту – це висновки про функції мовних засобів і способів їх виявлення [1, с.185]. З іншого ж боку, автори зараховують цей різновид уроків до уроків розвитку мовлення, оскільки він вирішує:

- загально дидактичні завдання : формує вміння самостійно організовувати увагу до зовнішньої інформації та її дозування;
- загально методичні завдання : формує навички усного зв'язного і писемного мовлення [1, 185].

На перший погляд, ці твердження суперечать одне одному, оскільки аспектні уроки вивчення мовного матеріалу і уроки розвитку зв'язного мовлення мають різні цілі, завдання, зміст і структуру [3]. Суперечність, на нашу думку, зникає, якщо розглядати урок-комунікацію як форму, якої можна надавати урокам розвитку мовлення та вивчення мовного матеріалу[7]. Пропонована автором структура уроку - комунікації і відповідних їй навчальних дій в загальному має такий вигляд:

1. **Організаційний момент** (мета : мотивація навчальної діяльності на уроці) містить читання тексту, постановку питань : «Чому мені це цікаво? Як це може бути пов'язано з моїм життям? « (на дошці фіксуються питання – проблеми, які будуть вирішуватися упродовж уроку).
2. **Знаходження проблеми** (мета: відпрацювання уміння формулювати мету і завдання на урок) передбачає аналіз питань з погляду автора тексту («Який комунікативний намір автора? Який його задум?»), організація ситуації невизначеності : фіксація на дошці усіх варіантів первинного сприйняття тексту.
3. **Аналіз тексту** (мета: формування умінь розуміння змісту та ідейної спрямованості тексту через мовні засоби) – детальне читання тексту, пошук уявлень і образів, які стоять за частинами тексту; для правильності розуміння використовуються усі види мовного аналізу (морфемного, словотвірного, етимологічного, лексичного,

морфологічного, синтаксичного), які дозволяють знаходження концептів, «знаків культури» (власні імена, міфологеми, тропи, фігури мовлення, алюзії, історичні конотації). У процесі аналізу здійснюються рефлексивні зупинки, які дозволяють зафіксувати проміжні варіанти розуміння, не пропустити важливі деталі змісту, тримати під контролем мету досягнення уроку.

4. **Конструювання гіпотез** (мета : формування умінь узагальнення і систематизації). Бесіда щодо різниці первинного враження і розуміння після аналізу. Концентрація бесіди навколо поставленої на початку уроку проблеми: учні висловлюють пробні судження, формулюють відповіді на поставлені запитання, узагальнюються думки щодо теми, головної думки, композиції, мовних засобів і художньо-виражальних можливостей тексту.
5. **Підсумки** (мета – формування умінь рефлексувати) З'ясування , як вирішилася проблема і мета уроку, за допомогою яких мовних і художньо-виражальних засобів , читацьких (мовленнєво-комунікативних) умінь, як робляться висновки тощо.
6. **Завдання додому** (мета : формування умінь постановки завдань для самостійної дослідницької діяльності з текстом (текстотворення) – настанова для успішної подальшої роботи над порушеною на уроці проблемою [1, с. 186].

Як бачимо, перелік структурних елементів уроку-комунікації має узагальнений характер і може підходити до уроків словесності, аспектних та уроків розвитку мовлення. Провідним методом уроку виступає колективна бесіда, формою реалізації – кооперативна. Автор вважає, що метою читання і прочитання обраного вчителем твору є комунікація з адресантом (автором твору), який може уявлятися учням по-різному : залежно від вікових особливостей гра –дослідження передбачає образ «свідка» в 5 класі, «слідчого» у 6 кл., у 7-8 класах - «провідника до висот мовлення і глибин мови», а дев'ятикласник може бачити автора співрозмовником, який розраховує на розуміння і обговорення філологічних аспектів його твору [1, с. 187]. Урок – комунікація , радить О.Антонова, проводиться, як і уроки розвитку мовлення, приблизно раз у два тижні і завжди передбачає закріплення або повторення мовного матеріалу. Аналіз тексту є актуальним на етапі підготовки до домашнього твору або переказу, яке відображено у календарному плануванні. Ефективним буде використання уривків художніх творів, які вивчаються на уроках літератури, що інтенсифікує процес навчання мови та літератури, прокладає місток між генетично спорідненими предметами.

Ознайомлення з теоретичними засадами уроку-комунікації, змістовими і структурними особливостями, практичними рекомендаціями щодо їх проведення, а також конспектами уроків, запропонованими О.Антоною [1], засвідчує перспективність уживання і правомірність терміну «урок-комунікація», його відповідність сучасним вимогам лінгводидактики. І в той же час ми вважаємо неточним розуміння уроку-комунікації як окремого типу, оскільки він має на меті формування та розвиток мовної і мовленнєвої

компетенції і може використовуватися як у процесі вивчення мовного матеріалу, так і на уроках розвитку мовлення. Отже, ми розглядаємо урок – комунікацію як *форму проведення уроку мови*. Вважаємо також, що бесіда – обговорення проблеми уроку (кооперація) має поєднуватися з парною, оскільки саме ця форма сприяє розвитку діалогічного мовлення, тому пропонуємо як окремий структурний елемент уроку обговорення проблеми у парах і малих групах. Щодо характеру текстів для використання на цих уроках, то доцільним, на нашу думку, буде добір цікавих і проблемних текстів соціокультурної тематики, які б готували учнів до створення власних висловлювань на теми, визначені програмою [14]. Це поєднало б усі змістові лінії, посилювало б комунікативну спрямованість шкільного курсу української мови.

Отже, *змістовими особливостями* уроку-комунікації вважаємо тісний зв'язок із соціокультурними темами, які дуже широко і загально окреслені у програмі [14] і які можуть викликати зацікавлення школярів, спонукати до вільного висловлення своїх думок і мають враховуватися вчителями у формулюванні тем уроків розвитку мовлення та аспектів. Наприклад, у 5 класі «Покликання людини. Видатні українці», «Домашні обов'язки. Мої друзі і товариші. Дозвілля», «Краса природи рідного краю» тощо [14, с.36 – 39]. *Структурними особливостями* вважаємо наявність наступних обов'язкових елементів такої форми уроку:

- вступне слово вчителя, постановка проблеми у загальному вигляді, окреслення можливих способів вирішення цієї проблеми;
- виступи учнів зі своїми варіантами розв'язання поставлених завдань (індивідуальна робота, розвиток монологічного мовлення);
- робота в парах чи малих групах стосовно вирішення проблеми (кооперація, робота в парах, розвиток усного діалогічного мовлення);
- вільне обговорення прослуханих виступів (полілог, уміння висловлювати думку і аргументувати, обстоювати свою позицію);
- підсумок уроку, створення проекту;
- рефлексія і саморефлексія.

Наявність цих структурних елементів і відповідних їм форм роботи забезпечить зміну статусних ролей учнів упродовж уроку – від доповідача, слухача до критика, аналітика і синтезатора ідей.

Підходи, на яких базується урок-комунікація, – комунікативно-діяльнісний, особистісно зорієнтований, проблемно-пошуковий.

Висновок. Аналіз нормативних документів, лінгводидактичної літератури і практики викладання української мови у загальноосвітніх закладах засвідчує необхідність пошуку нових типів і форм організації навчальної діяльності вивчення рідної мови. «Урок – комунікація», запропонований О. Антоною, відповідає запитам часу і може використовуватися у системі формування комунікативної україномовної компетенції. Ми розуміємо урок-комунікацію як форму організації навчальної діяльності, якої можна надавати урокам розвитку мовлення чи аспектним і яка поєднує групову і парну форми роботи, сприяє формуванню мовленнєво-комунікативних умінь, розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності. В основі цієї форми проведення уроку лежить

створення природної ситуації спілкування, стимулом якої виступає спеціально підібраний текст чи система текстів соціокультурного спрямування.

Вважаємо перспективним подальше дослідження теоретичних засад упровадження уроків-комунікації, зв'язку структурних елементів уроку з видами мовленнєвої діяльності, розробку системи уроків з подальшою її апробацією у школах різних типів.

Література

1. Антонова Е.С. Методика преподавания русского языка : коммуникативно-деятельностный подход / Е.С.Антонова. – М. : КНОРУС, 2007.-464 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004. – 342 с.
3. Беляев О.М. Лінгводидактика рідної мови: Навчально - методичний посібник/ О.М.Біляев . – К.: Генеза, 2005.- 180 с.
4. Бойко Г.В. Уроки вільного спілкування: методика, структура, результат / Г.Бойко // Вивчаємо українську мову та літературу, 2005. -№ 26 (66). – С. 28 – 30.
5. Донченко Т.К. Основні види комунікативних умінь та умови їх формування // Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови / Т.К.Донченко.- К., 1995 – 251 с. (С.174 – 198).
6. Зимонляд Л. Уроки вільного спілкування при вивченні літератури. 10 клас / Л.Зимонляд // Вивчаємо українську мову та літературу, 2008. - № 13 .- С.29 – 35.
7. Лещенко Г.П. Урок-комунікація у системі формування комунікативної україномовної компетенції школярів/ Г.П.Лещенко // Наукові записки. Серія «Філологічна». - Острого: НУ «Острозька академія» - Вип. 17. – 2010.- С.454 – 462 .
8. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі / Л.Мацько. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. - 607 с.
9. Методика навчання української мови в середніх загальноосвітніх закладах / За ред.. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2004.-400 с.
10. Нікітіна А. Ефективна комунікація як результат навчання / А.Нікітіна // УМЛШ, 2006. -№5.- С.8 – 11.
11. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь : проблема вибору вправ / С.Омельчук // Дивослово .- 2002.- № 12.- С.13 – 17.
12. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко.- К.: А.С.К., 2006.-192с.
13. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О.І.Пометун.- К., 2007.- 144с.
14. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів : Рідна мова. 5 – 12 класи .- К.: Шкільний світ .- 2005.- 95с.
15. Хом'як І.М. Типологія уроків мови / І.М.Хом'як // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови .- Збірник наукових праць /

The article deals with the problem of possibilities of the lesson – communication using in the system of pupil’s communicative competence forming. The author examines structural and content peculiarities of this kind of lessons, the main methods and kinds of tasks which are used in communicative skills forming.

Key words : communicative Ukrainian speech competence, types of lessons, lesson – communication, motivation, analysis of the text.

В статье рассматриваются возможности использования урока-коммуникации в системе формирования коммуникативной украиноязычной компетенции школьников, особенности структуры и содержания этого типа уроков, основные приемы и виды заданий, использующиеся для формирования коммуникативных умений во всех видах речевой деятельности.

Ключевые слова: коммуникативная украиноязычная компетенция школьников, типы и разновидности уроков, урок – коммуникация, мотивация, анализ текста, его интерпретация и создание собственных высказываний.

Лещенко Ганна Петрівна

кандидат педагогічних наук, професор кафедри української мови та методик викладання Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім.акад.Степана Дем’янчука

тел.. 22-27-78, моб. 096 – 500 – 47- 45

вул..Соборна, 14-а, кв. 43.

м .Рівне